

Богдан КОСАНОВИЋ

ИСТОРИЧАР НИЛ ПОПОВ О СЕОБИ СРБА У РУСКО ЦАРСТВО

Циљ овог прилога је да се систематизују, укратко опишу, интерпретирају, прокоментаришу и анализирају најважнији текстови знаменитог руског историчара Нила Попова о сеоби Срба у Руско царство – половином XVIII века. При том се, дакако, подразумева да ће то бити учињено из перспективе садашњег историјског тренутка.

Пре свега ћемо се на овом месту сумарно осврнути на живот и рад Нила Попова. Он је, додуше, у српској научној јавности познат, али бисмо се, после увида у наше енциклопедије и лексиконе, усудили рећи – још увек недовољно.

Био је то *слависта ширег, универзалнијег профила*: професор Московског универзитета, историчар и културолог, архивиста, палеограф, археолог, етнограф; бавио се и социјално-религиозним питањима, публиковао је и радове о језицима и књижевностима словенских народа. У своје време је важио за веома познатог руског интелектуалца, са многим јавним функцијама: три мандата провео је као декан Московског историјско-филолошког факултета, обављао је и дужност директора тада највећег руског архива – МАМЮ (Московский архив Министерства юстиции). Једно време провео је и као секретар Московског словенског благотворног комитета.

Проживео је занимљив и богат педесетосмогодишњи живот (од 1833. до 1891. године). Његова библиографија чини 250 јединица.¹

Његово име везано је за многе руске интелектуалце XIX, па и XX века, али за наше интелектуалне кругове. Ученик је познатог руског историчара Сергеја Соловјова, кога је наследио на Катедри. Заслужан је за добро васпитање и образовање његовог сина Владимира Соловјова, веома утицајног филозофа-идеалисте. На Катедри су га наследили његови ученици, истакнути историчари Василије Кључевски и Петар Лавров.

Нил Попов је, као историчар новије српске историје, веома задужио нашу историографију. Пре свега – својом докторском дисертацијом *Россия и Сербия 1806 по 1856*, која је убрзо после изласка из штампе на руском објављена у српском преводу као *Србија и Русија од Кочине Крајине до Светоандрејске скупштине* (Бе-

¹ Детаљнију и веома компетентну биографију Н. А. Попова даје ауторка И. Г. Воробьева, у: *Историки России XVIII–XX веков*, вып. 5-й. Москва, 1998, с. 32–43.

оград, 1870). Многи znalци се слажу да је то прва модернија систематска историја Србије. Као наставак ове књиге, Попов је убрзо објавио монографију *Србија после Паризског договора*, (Москва, 1871); на српском: *Србија после Париског мира*, Београд, 1872. Ове књиге су имале великог одјека код нас. Са њиховим аутором полемисао је, примера ради, и Светозар Марковић. Од не мањег значаја су и историјски чланци које је Нил Попов писао на различите теме из српске историје: *Друга влада Милоша Обреновића*, *О положају српске раје у Босни*, *О крвној освети у старој Србији* и др. Вредно је истаћи да је Нил Попов често изучавао наше изворе из прве руке. Путујући у словенске крајеве, он је обавио двогодишњу специјализацију у Аустро-Угарској и Србији (Праг, Беч, Загреб, Београд, 1862–1864).

Овај корифеј историје словенских народа посебно интересовање је показао за историју војвођанских Срба. Написао је повећи чланак *Срби у Аустрији* (1865). Писао је и о путевима књига из Русије у Нови Сад, о Матици српској, о друштву за Српско народно позориште, о оснивачком конгресу Уједињене омладине српске. Објавио је важне материјале о Сави Текелији, Људевиту Гају, Вуку Караџићу (чијој сахрани је присуствовао). Значајан је и по публикацији преписке Вука, Шафарика, Миклошића, Богишића, Платона Атанацковића и др. Оно што је најбитније за нашу тему – Нил Попов је показао велико интересовање за пресељење Срба у Русију. Као што је добро познато, управо он је први дошао у посед мемоара Симеона и Александра Пишчевића, први их је и објавио: *Известие о походу Симеона Степановича Пишчевича 1731–1785* (Москва, 1884).² Попов је прво 1867. године добио од Пишчевићевих рођака онај део који говори о историји Срба од средњег века до сеобе у Русију. Затим су му Пишчевићеве потомци, дванаест година доцније (1879), предали и саме мемоаре Симеонове и његовог сина Александра. Није згорег подсетити да је Нил Попов рукопис оног историјског дела мемоара поклатио Српском ученом друштву у Београду, тако да се он и данас чува у архиви Српске академије наука.

Сад нам ваља истаћи да је руски историчар за проналажење и публикавање овог по српску историју и културу значајног текста имао ваљану спремину. Наиме, он је претходно, 1865. године, на тему сеобе писао у свом обимном чланку о *Србима у Аустрији*.³ Да је Попов добро проучио живот породице Пишчевић сведочи и чињеница како је само годину после Симеоновог издао и животопис његовог сина Александра.⁴

Шта је на тему којом се бавимо у чланку *Срби у Аустрији*?

После историјског увида у досељавање Срба на тадашње територије Хабзбуршке монархије, у коме је посебно истакао како „име Срба у Мађарској није ништа мање старо од имена Мађара“, те да су се „на почетку средњег века под речју *Серб* или *Сорб* подразумевала сва словенска племена која су тада насељавали

² На српском језику су ови мемоари објављени тек после Другог светског рата. Види: Симеон Пишчевић: *Мемоари*. Превод и предговор Светозара Матића. Београд, 1963. Исто, превод Светозара Матића, предговор Бошка Петровића. Нови Сад – Београд, 1972.

³ *Срби в Австри*. „Русский вестник“ 1865, т. 57, № 5, с. 258–314.

⁴ *Жизнь А. С. Пишчевича*. Москва, 1885. Ово дело објављено је, 2003. у посебном издању на српском језику.

ла садашње мађарске територије“ (с. 261), Нил Попов даје доказе да је све до 40-тих година XVIII века српски народ у Крајини суштински чинио *patrimonium domus Austriacae*, а не *regni Hungariae*. Заокрет настаје почетком 40-тих година када мађарска дворска канцеларија пише белешку о српским насељима у јужној Мађарској, под насловом *Параграфи о реинкорпорацији војних насеља расцијанског народа, званог шанци (fossata), која се налазе у јужним областима Краљевине Мађарске*. По њој је, под изговором потребе премештања границе, њене реформе, као и попуњавања царске касе – опорезивањем Срба, развојачени српски народ требало да буде доведен под феудалну зависност мађарских магната. Попову је познато да су дубоко незадовољни Срби, упркос неким накнадним обећањима царице Марије Терезије, масовно напуштали своја пређашња станишта, насељавајући се на југ, према граници са Турском. „А највећи део потиских Срба, бројем 100 000 душа“, – вели руски аутор, „кренуо је 1751. године у Русију, под руководством својих капетана Текелије и Хорвата“. Очигледно, иначе акрибични Нил Попов овде чини омашке. Наиме, говорећи о тзв. првој сеоби он помиње само потиске, а не и поморишке Србе, па још увеличава њихов број на заиста фантастичну цифру од 100 000 људи.⁵ Сем тога, познато је да Петар Текелија није предводио ову сеобу, мада јој је био од помоћи, будући да се у Русију доселио још 1748. године, као поручник. Тачно је да су „другу сеобу“ предводили пуковници Јован Шевић и Рајко Прерадовић, а вероватно је веродостојан и број од 20 000 душа, који јој приписује Нил Попов. Он констатује:

„У степама између Дњепра и Ингула, између Бахмута и Лугана, зауставише се ови досељеници и образоваше војну колонију, која се дуго називала Нова Србија. Занимљиво је да су они новим насеобинама давали имена својих пређашњих станишта: Ковин, Чанад, Вершец, Панчова, Земљин, Сланкамен, Вуковар, Бечеј, Сентомаш, Суботица, Вараждин итд.“ (с. 282).

Руски историчар овде наводи као посебно куриозитетну чињеницу да су Срби који су остали у Хабзбуршкој монархији, и они који су се преселили у Руско царство, заједнички учествовали у тзв. Седмогодишњем рату (1756–1763) – на страни Аустрије, а у борби против Пруске. Он се позива на један проскрибовани спис Бартенштајна, бившег секретара државне канцеларије Аустро-Угарске, потом њеног министра, који је сведочио да Марија Терезија није штедела српске војнике, већ их је слала на најопаснија места, услед чега се број Срба у монархији убрзо преполовио.

Тему сеобе Срба у Русију Попов је најдетаљније обрадио у свом обимном чланку из 1870. године, на тридесет страница штампаног текста. Чланак је објављен под насловом *Военные поселения сербов в Австрии и России*⁶ (*Војна насеља Срба у Аустрији и Русији*).⁷ Од значаја је што је и овај чланак Нила Попова изашао у угледном периодику – „Веснику Европе“, часопису за историју, политику и књижевност, доста читаном и углавном грађански либерално усмереном. Намера нам

⁵ По нашој претпоставци, то би могла бити и штампарска грешка, ако је аутор, у ствари, хтео рећи да је реч о пресељењу 10 000 Срба.

⁶ „Вестник Европы“, кн. 6-ая, июнь, 1870, с. 584–614.

⁷ Овај текст досад није преведен на српски језик.

је да се нешто више задржимо на датом тексту Нила Попова, значајном за руску науку, али још значајнијем за нашу историјску науку и књижевност.

Можда одмах на почетку вреди подсетити да је пре Попова српске војне на-сеобине у Аустрији са онима у Русији поредио чувени француски маршал Мармон. Доказ је то да је многе зналце занимала вештина и стратегија наших граничара. Али, вратимо се Нилу Попову, који свој чланак започиње написом *о сеобама уопште*:

„Сеобе народа уопште имају значајну улогу у историји. Сва племена од извесног значаја подвргавана су судбинској неопходности која их је терала да напусте места својих старих насеобина, те да их мењају за нова“, рећи ће он, да би потом прешао на своју класификацију сеоба:

1. *Освајачке*, у циљу колонизације и потчињавања народа;

2. *сеобе унутар своје земље*, најчешће у циљу започињања живота на новим начелима;

3. *када цео народ, или његов одређени део, напушта своју отаџбину*, бежећи од туђинског јарма и насељавајући суседне територије. То, међутим, може негативно утицати на очување националног бића (с.584–585).

Руски аутор затим одређује себи задатак да, држећи се углавном мемоарског рукописа Симеона Пишчевића, размотри *прву* (под Арсенијем Чарнојевићем, 1690) и *другу сеобу Срба* (под Арсенијем Јоановићем Шакабентом, 1739). Овде би за нас могла бити занимљива три ауторова запажања:

1. Да су досељени Срби имали теократску, а не световну власт, али да су се врло брзо потчинили строгом војничком систему, поставши узорна војска у Аустрији;

2. да су Срби досељени у оне крајеве у којима су већ одавно живели њихови саплеменици;

3. у покушају да „сачувају своју народну управу и афирмишу свој народни живот“, Срби су стално морали да лавирају између „веште и искусне аустријске владе и аристократских претензија мађарских магната“ (с. 585).

Попов детаљно наводи састав пукова српске ландмилиције. Посебно интересовање показао је овај руски аутор за досељенике албанског порекла, тзв. клементине (три насеља, а међу њима главно Хртковци). Он се исто тако доста задржава на досељавању Расцијана, породице Рашковић из лозе Лазара и Милице Хребелановић. Ово због тога што се са Рашковићем ородио Пишчевић.

Коментаришући догађаје око развојачења, Попов пише да је, зато што није био склон да се потчини мађарској цивилној управи, један део српске војске протествовао овим дирљивим речима:

„Срби још нису обрисали своје сузе за у рату погинулим синовима и браћом својом, од њих осташе жене удовице, а њихова малолетна деца сирочићи, што наричу у крајњој беди, а код других осташе родитељи са својом беспомоћном тугом. Ми бисмо и ове губитке наше погинуле браће и синова некако могли издржати, јербо остајемо при томе да је наш дуг да останемо на служби до краја нашег живота, али нас је сада растужило што чујемо да после наше верне службе на крају морамо или остати мађарски поданици, или порушити своје куће и прећи у тако

далеке крајеве иза Дунава према Сави, и насељавати тамо нова погранична насеља, што никако не можемо чинити“ (с. 596–597).

Резултат је познат: једни су се сложили да остану у Угарској; други су били спремни да пређу у Банат, а неки према Сави, међу граничаре; трећи су одлучили да се из панонских степа одселе у јужне руске степе. На њиховом челу били су: Хорват, Шевић, Чорба, Сабов, Миоковићи (из поморишке милиције), а из потиске ландмилиције: Зорић, Неранџићи, Вујићи, Поповић, Јузбаша и др.

Завршни део овог чланка говори о оснивању града Новог Сада насупрот Петроварадинског шанца. Овде је речено да су нови град најпре настанили само Срби (око шесто кућа). Доцније су се, пак, доселили Грци, Бугари, затим досељеници из Босне, трговци и занатлије – Немци, Мађари, Јермени, Јевреји и Цинцари.

Друго поглавље овог чланка је у целини посвећено српским војним насељима у Русији. Ту је посебно вредан помена ауторов кратки али зналачки осврт на појединачна досељавања утицајних Срба и пре стварања Нове Србије и Славено-Србије: почев од Саве Владислављевића, дубровачког племића у дипломатској служби у Петра I, затим доласка Михаила Милорадовића, 1711, који постаје пуковник козачког пука. Даље су из Аустрије пристигли и сви редом у руској војсци добили високе чинове: Иван Стојанов, Степан Витковић, Димитрије Перић, најзад и Петар Текели, син Саве Текелије. Дакле, вреди нам знати да је до досељавања Хорвата, Шевића и де Прерадовића и Русији постојао *Стари српски хусарски пук*, о коме Пишчевић није дао детаљније податке, што му Нил Попов и замера.

У свом позитивистичком опису колонизације Срба, Попов даје афирмативну оцену Пишчевићевих мемоара:

„Пишчевићева приповедања о новим насељима и о деловању њихових првих заповедника прожета су великим саосећањем, како према људима, тако и према њиховој земљи. А он сам је живео и деловао час у Славено-Србији, час у Новој Србији“ (с. 607).

Попов инсистира на пробраним фактима, према којима су српски пукови попуњавани новим досељеницима из Аустрије, Старе Србије и Црне Горе, чак и Турске. У хусарске пукове су, каже он, примани и Румуни, Македонци Бугари, Молдавци, Власи, па чак и Немци и Мађари. Хорват једино није примао Пољаке! Од пуне степе убрзо је створена „обећана земља“, ницали су засеоци, села и градови. У њих су се досељавали и људи из пољске Украјине, који су постајали поданици српских официра. Главни непријатељи досељеника беху Турци, Татари и Запорошки Козаци. Ове последње Пишчевић је сматрао разбојницима и пљачкашима.

Шта је разлог губљења идентитета Срба у овим војним насељима?

Попов вели да су после Седмогодишњег рата у ове крајеве похрлили досељеници из Малорусије, који су убрзо превладали. Административним одлукама Нова Србија је постала Новоросијска губернија, а Славеносрбија је прво била њена, Јекатеринина провинција, а онда Азовска губернија. Дошло је до реорганизације руске војске. Међутим, и у новоствореним пуковима још увек су се често налазили српски официри. Попов се на крају позива и на поређење маршала Мармона, који истиче да су српске војне колоније у тадашњем Руском царству чиниле коњицу,

која је била скупа за одржавање. По њему су у Аустрији граничари већином били пешадинци (што у глобалу није сасвим тачно!). Отуд су се њихова војна насеља одржала дуже.⁸

Руски историчар се још осврће и на неуспео покушај министра Алексеја Аракчејева, који се, као што знамо, од 1817. налазио на дужности команданта руских војних насеља – да готово на истој територији обнови војна насеља – у виду професионалне стајаће војске. Али, потомци пионира досељавања (подразумева се сад већ претопљени у Русе и Украјинце – Б. К.) нису били ради да се посвете војној служби.

За ову прилику намећу се неки елементарни закључци. Најпре онај како нам је сада после два и по века од догађаја о којима је реч сасвим јасно да су српски досељеници у Руско царство половином XVIII века оставили дубоке трагове, али не и корене. Затим да вреди још једном помније осматрити изблиза радове Нила Попова који се тичу пресељења Срба. Наравно, у вези са њима и Пишчевићеве мемоаре. Ако ни због чега другог, онда зато што су ови текстови послужили као извор не само Мити Костићу и Милошу Црњанском, већ и Милораду Павићу и Бошку Петровићу.⁹

РЕЗИМЕ / SUMMARY

У овом раду аутор се бави најважнијим текстовима Нила Попова, пионира проучавања сеобе Срба у Русију половином 18. века. Предочава најважније библиографске податке о овом истакнутом научнику, са посебним нагласком на српској проблематици. Посебно се осврће на његово проналажење и публикавање мемоара Симеона Пишчевића. Даље се анализирају два кључна чланка Нила Попова о теми која је предмет наше пажње: *Срби у Аустрији* (1865) и *Војна насеља Срба у Аустрији и Русији* (1870).

Аутор закључује да и данас, са временске дистанце и тачке гледишта тзв. алтеритетног читања, треба помније размотрити радове Нила Александровича Попова. Посебно оне који су српској културној јавности недовољно приступачни и познати, будући да нису ни преведени.

*

In this paper the author deals with the most important texts of Nil Popov, the pioneer in studying the migration of the Serbs to Russia in the middle of the 18th century. He presents the most important biographical data of this outstanding scientist, with a special emphasis on Serbian issues. He paid a special attention to his finding and publish-

⁸ *Voyage de M. le Maréchal Duc de Raguse dans la Russie méridionale*, tome I. Bruxelles, 1833.

⁹ Бошко Петровић се посебно бави овом проблематиком, што је показао не само у својим посебним чланцима (*О Србима, о србовању, о гражданима, о прошлости и још понечем*. „Летопис МС“ 1958, књ. 381, св. 2, с. 119; *Симеон Пишчевић и његови мемоари*. „Летопис МС“ 1971, књ. 407, св. 2, с. 123–146; предговор другом издању Пишчевићевих мемоара), већ и у појединим белетристичким делима.

ing the memoirs of Simeon Piscevic. Two key articles of Nil Popov are also analyzed about topics that are of a special interest for us: *Serbs in Austria* (1865) and *Military Settlements of the Serbs in Austria and Russia* (1870).

The author concluded that even today, from a historic distance the works of Nil Aleksandrovic Popov should be considered more thoroughly. Especially those ones that have not been available and known in the Serbian cultural public since they have not even been translated.